KASBIY YO`NALGANLIGIGA OID ILMIY YONDASHUVLAR

Naxalboyev Mehriddin Ergash o‘g‘li
Jamoat xavfsizligi universiteti
70310301 Psixalogiya mutaxasisligi magistranti.
naxalboyevmehriddin@gmail.com

Annotatsiya Kasbiy yo‘nalganlik shaxsning o‘z qobiliyatlari, qiziqishlari, qadriyatlari va ijtimoiy ehtiyojlari asosida kasb tanlash va professional faoliyatga tayyorgarlik ko‘rish jarayonini ifodalaydi. Ushbu jarayon psixologiya, pedagogika va sotsiologiya fanlarida keng o‘rganilgan bo‘lib, turli ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Kasbiy yo‘nalganlikni tushuntirishda shaxsiy-differensial yondashuv, faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv, motivatsion yondashuv hamda ijtimoiy-kognitiv nazariyalar muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuvlar kasb tanlashning ichki (qiziqish, motiv, qobiliyat) va tashqi (ijtimoiy muhit, iqtisodiy sharoit, ta’lim tizimi) omillarini yoritib beradi. Kasbiy yo‘nalganlikni shakllantirish shaxsning kasbiy o‘zini anglashini rivojlantiradi, mehnat bozoriga moslashuvini osonlashtiradi hamda kasbiy barqarorlikni ta’minlaydi. Zamonaviy ilmiy qarashlarda kasbiy yo‘nalganlik uzluksiz jarayon sifatida talqin qilinadi va u inson hayotining turli bosqichlarida o‘zgarib borishi ta’kidlanadi. Shu bois kasbiy yo‘nalganlikni to‘g‘ri shakllantirish ta’lim tizimida muhim pedagogik-psixologik vazifa hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Kasbiy yo‘nalganlik, kasb tanlash, motivatsiya, shaxsiy qobiliyat, kasbiy o‘zini anglash, ijtimoiy omillar, professional rivojlanish, psixologik yondashuv, mehnat bozori, kasbiy moslashuv.

Shaxsning kasbiy kamoloti masalasi uning hayotida muhim o‘rin tutadigan faoliyat yo‘nalishidir. Bu faoliyat yo‘nalishini to‘g‘ri tanlash va belgilash keng ko‘lamdagi shaxsiy muammolarni hal etishga olib keladi. Shunga ko‘ra, quyidagi mulohazaga e'tibor qaratish eng muhimdir. "Kasb tanlash" – kasb talablaridan kelib chiqib, bir

qancha variantlar orasidan shaxsiy xususiyatlari va xislatlari ustuvorligiga ko‘ra munosibrog‘ini tanlashni bildiradi. Kasb tanlash kasbiy yo‘nalganlikka nisbatan birmuncha murakkabroq jarayon. Chunki shaxsda kasbga xos xususiyatlar – muayyan kasbni egallashga tayyorgarlik (bilim, tajriba, dunyoqarash doirasining kengligini) darajasining mavjudligini aniqlash talab etiladi.

Kasbiy shakllanish, kasbiy faoliyat muammolarini tatqiq etish dolzarb va keng qamrovli psixologik - pedagogik masala sifatida baholash uchun barcha asoslar mavjud. Mazkur muammo ijtimoiy - iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida shaxs oldiga yanada kattaroq talablar qo‘yadi.

XXI asrning boshidagi kasb-korlikka doir axborotlar ko‘lamining ortganligi, inson ehtiyojlarining o‘sib borayotganligi, yangi sohalarning paydo bo‘layotganligi, kasb yo‘nalishlarining o‘zgarib borishi va shaxsning hayotga munosabati o‘zgarayotganligi sifatlari bilan xarakterlanadi.

Ma'lumki, har bir shaxs farovonlikda va yaxshi ta'minlangan sharoitda yashashni istaydi. Shu sababli ham insonlar farovon turmushini ta'minlashga xizmat qiluvchi mehnat faoliyati bilan shug‘ullanishga intiladilar va moddiy boyliklarni o‘zlashtirishga imkon yaratuvchi kasb-hunar sohalari hamda mutaxassisliklarni egallashga harakat qiladilar. Ba'zi holatlarda ma'lum bir kasbni tanlash va uni egallashda shaxsning imkoniyati yetarli bo‘lmaydi. Insonning qiziqishlariga va psixologik imkoniyatlariga to‘g‘ri kelmaydigan kasbning tanlanishi, tabiiyki, uning shaxs sifatida kamol topishiga salbiy ta'sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan shaxsning ichki intilishi va imkoniyatlariga tanlangan kasb bilan shaxs orasidagi munosabati o‘ta dolzarb masala hisoblanadi. Biz quyida shu masala bo‘yicha psixolog olimlarning qarashlarini, o‘tkazgan tadqiqotlarini tahlil qilamiz.

Ma'lumki, T.V.Kudryashev [1] fikricha, shaxsning kasbiy shakllanishi to‘rt asosiy bosqichdan iborat bo‘lib, ularga quyidagilarni kiritish mumkin: a) kasbiy

[1] Kudryavtsev T. V. ijodiy fikrlash psixologiyasi. O'tish: saytda harakatlanish, qidiruv - P. 200-201.

intilishlarning shakllanishi; b) kasbiy ta'lim; v) kasbiy moslashish; g) shaxsning kasbiy faoliyatda qisman va to‘liq o‘zini-o‘zi bag‘ishlashi.Mazkur bosqichlarga mos holda kasbiy o‘zini o‘zi aniqlash jarayoni ham sodir bo‘ladi. Kasbiy o‘zini o‘zi aniqlash jarayoni psixologik adabiyotlarda yetarli darajada chuqur yoritilgan bo‘lib, ayniqsa, psixologlar kasbiy intilishning shakllanishiga, kasb tanlash bosqichlariga alohida e'tibor qaratganlar.

Respublikamizda olib borilayotgan ijtimoiy – iqtisodiy islohotlar aholidan yuksak madaniyatni, o‘z kasbining mohir ustasi bo‘lishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan kasbiy faoliyatning ikki xil jihati: psixologik va pedagogik jihatlari farqlanadi. Kasbiy faoliyatning psixologik jihatlari xodimlarning kelajakda o‘z burch va majburiyatlarini samarali bajarishlari uchun ularga zarur bo‘lgan psixologik – pedagogik tamoyillar, kategoriyalar, tushunchalarni singdirish hamda kasb madaniyati va etikasi talablariga muvofiq xatti–harakatlarini izohlash, xizmat vazifalarini to‘g‘ri bajarishga o‘rgatish, o‘z kasbiga mehr – muhabbat, insonga hurmat bilan qarashni tarbiyalashda namoyon bo‘ladi.

Kasbiy faoliyatning pedagogik jihatlari esa xodimlar xulqidagi mavjud axloqiy – siyosiy xususiyatlarda aks etib, axloqiy printsiplar va me'yorlarning shaxs ongida qanday hosil bo‘lishi bilan belgilanadi. Axloqning shakllanishida atrofdagi turli xulq – atvordagi kishilar, shaxsiy tajriba, muayyan tiplar to‘g‘risidagi ma'lumotlar, ommaviy axborot vositalarida yoritilayotgan faktlar katta ahamiyatga ega.

Kasbiy ta'limning muhim vazifalaridan biri - bu kasbiy tayyorgarlik bo‘lib, u ikki xil ko‘rinishda amalga oshiriladi: mustaqil o‘rganish(qo‘shimcha ta'lim yoki mustaqil ta'lim) va maxsus kasbiy ta'lim muassasalarida ta'lim olish orqali. Kasbiy ta'limning muvaffaqiyatini belgilaydigan muhim psixologik jarayon "ma'lum bir kasbga tayyorgarlik" holati hisoblanadi. Bu holat emosional va motivasion tayyorgarlikni ham nazarda tutadi. Kasb tanlash inson hayotidagi muhim bir bosqich hisoblanib, bunda inson hayoti uchun muhim qaror qabul qiladi va u jamiyatda o‘z imkoniyatlarini

ro‘yobga chiqaradi. Bu jarayon inson tomonidan o‘z ichki imkoniyatlarini tahlil qilish natijasida muayyan kasbning talablariga uning imkoniyatlarining mos kelishiga qarab sodir bo‘ladi. Kasb tanlash ma'lum bir kasbni tanlayotgan inson (tanlov subyekti) bilan tanlanayotgan kasb (tanlov ob'ekti) munosabatlarini o‘zida aks ettiruvchi faoliyat hisoblanadi. Tanlov sub'ekti va tanlov obyekti o‘rtasidagi munosabatlar xarakteristikasini o‘rganish davrimizning dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Kasb tanlash qisqa vaqtda hal etiladigan ish bo‘lmasdan, balki qator bosqichlardan iborat jarayondir. Bu bosqichlarning davomiyligi tashqi omillarga va kasb tanlash subyektining individual-psixologik xususiyatlariga bog‘liq holda kechadi.

Katta maktab yoshida kasbiy jihatdan o‘z o‘zini aniqlash dolzarb mazmun kasb etib, u bir qancha bosqichlardan iborat. Bundan ko‘zlangan maqsad shundaki, biz ko‘rib chiqayotgan mavzuni, ya'ni shaxsning kasb tanlashi, kasbiy shakllanishi va kasbiy faoliyati muammolarini chuqurroq yoritish orqali shaxsni aynan kasbiy o‘z-o‘zini aniqlash jarayonini bosqichma-bosqich ko‘rib chiqishimiz zarur bo‘ladi. Demak, kasbiy o‘z-o‘zini aniqlash beshta bosqichni o‘z ichiga qamrab oladi:

1. Kasbni ilk tanlash bosqichi. Bu bosqichda bola kasblar olami haqida etarlicha tasavvurga ega bo‘ladi, o‘z ichki imkoniyatlari to‘g‘risida kam biladi, uning kasbiy intilishi hali sust darajada bo‘ladi. Bu bosqich kichik maktab yoshiga taalluqli bo‘lib, unda kasbning mazmuni va ish sharoitlari haqida bolada savollar tug‘ilmaydi.

2. Kasbiy jihatdan o‘z-o‘zini aniqlash bosqichi katta maktab yoshiga to‘g‘ri keladi (15-17 yoshlar). Bu bosqichda ilk professional intilishlar paydo bo‘ladi va rivojlanadi hamda mehnatning turli xil sohalari ichidan o‘ziga ma'qulini tanlash jarayoni kuzatiladi.

3. Kasbiy ta'lim bosqichida tanlangan kasbni o‘zlashtirish jarayoni sodir bo‘ladi.

4. Kasbiy moslashish bosqichi kasbiy faoliyatning individual uslubining paydo bo‘lishi hamda kishining ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlar tizimiga bog‘lanishi bilan xarakterlanadi.

5. Mehnatda o‘zini ko‘rsatish bosqichi (qisman yoki butunlay) kasbiy mehnatga taalluqli bo‘lgan talablar (kutilmalar)ning bajarilishi yoki bajarilmasligi bilan bog‘liq holda kechadi.

Shunday qilib, kasbiy jihatdan o‘z-o‘zini aniqlash - shaxs kasbiy faoliyatining barcha davrlarini, ya'ni kasbiy intilishning paydo bo‘lishidan tortib, to mehnat faoliyatidan butunlay ozod bo‘lgungacha bo‘lgan davrlarni o‘zida mujassamlashtirgan jarayondir. Aytish mumkinki, u inson ontogenezining butun hayotiy yo‘lini qamrab oladi. Albatta, bu jarayonning eng muhim bosqichlaridan biri-bu kasb tanlash amalga oshiriladigan bosqichdir. To‘g‘ri tanlangan kasb, bir tomondan, shaxsning ichki imkoniyatlariga mos tushadi va uning insoniy baxti hamda kamolotini belgilaydi, ikkinchi tomondan esa yaxshi kasb egasining samarali mehnati ta'sirida jamiyat rivoji jadallashadi.

Biz shaxsning kasbiy shakllanishida o‘zaro aloqadorlik masalasini tadqiq etar ekanmiz, izlanishlar bugungi kunda o‘zining keskin pallasiga kirganligini e'tirof etishimiz kerak. Chunki ko‘pgina tadqiqotlar mavjudki, ularda kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish, kasbiy kamolot, kasbiy faoliyatni boshqarish va kasbiy kamolotning boshqa masalalari tadqiq etiladi.

Ilmiy manbalarning tahlili shundan dalolat beradiki, kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish, kasbiy o‘zlikni anglash va aniqlashga taalluqli umummetodologik va nazariy muammolar borasida qator izlanishlar olib borilgan (L.A.Aza, G.M.Belokrilova [2],

[2] Belokrylova G. M. psixolog talabalarining professional taqdimotlari / / psixologiya masalalari. 1999. №2

A.E.Golomshtok[3], V.I.Jukovskaya[4], E.A.Klimov[5], M.X. Titma[6], P.A. Shavir[7], M.G. Davletshin[8], N.Sh. Shodiyev, B.R.Qodirov[9], E.G‘.G‘oziyev[10] va boshqalar).

Qator tadqiqotlar kasb tanlash, kasbiy faoliyatga yaroqlilik va shaxsning kasbiy o‘zligini anglashi masalalari, kasbiy faoliyatning psixologik talablari va individ faoliyatining psixofiziologik asoslari, kasbiy qiziqishlarning shakllanishini o‘rganishga bag‘ishlangan. Bu yo‘nalishlarda M.X.Titma, E.A.Klimov [11], V.G.Maksimov, A.P.Chernyavchkaya, E.A.Golomshtok, K.M.Gurievich [12], N.D.Levitov va boshqalarning olib borgan tadqiqot ishlarini misol qilib keltirish mumkin.

Kasbiy o‘zlikni aniqlash borasidagi izlanishlarning tahlilidan kasbiy faoliyatning har bir bosqichiga tizim sifatida qarash kerak, degan xulosani chiqarish mumkin. T.M.Buyakas[13], N.D.Levitov[14], O.N.Rodinalar o‘z tadqiqotlarida kasbiy kamolotning

[3] Golomshtok, A.E Kasb tanlash va talaba shaxsini tarbiyalash.. - M.: Yoritish, 1979. - 235 b.

[4] Jukovskaya, V.I Kasb tanlashning psixologik asoslari. - Minsk: Xalq xabar, 1997.

[5] Psixologiya asoslari. (Darslik) Klimov E.A (2003, 462s.)

[6] Titma M. H. kasb tanda izhtimoyi topishmoq sifat / M. H. Titma. - M., 1975. - 198 B.

[7] Shavir, P. A. yerta yeshlarda Belgilash psixologiya universiteti professional. / P A. Shavir. - M., 1981.

[8] Davletshin M.G Maktab o'quvchilarining texnik qobiliyatlari psixologiyasi. - Toshkent: Fan, 1971. - 176 p. 35.

[9] Qodirov, B. R. o'zaro aloqalar: talabalar innovatsiya va ijodiy fikrlash: monografiya / B. R. Qodirov. - Dushanbe, 2006. – 192 bilan.

[10] 5. G'oziyev E.G’ Psixologiya.T., 2010

[11] Kasbiy o'z taqdirini belgilash psixologiyasi. (O'quv qo'llanma) Klimov E.A (2004, 304s.)

[12] Gurevich, P. S. psixologiya: darslik / P. S. Gurevich. - Moskva: infro-m, 2015. - s. 330.

[13] Buyakas, T. M. shaxsiyat // psixologiya masalalarini o'z taqdirini belgilash muammosi va psixotexnikasi. № 2, 2002.- B 10.

bosqichlaridan biri hisoblangan kasbiy maslahatga alohida e'tibor qaratib, uni shaxsning ma'lum kasbiy faoliyatga moslashuvi jarayonining yo‘naltiruvchisi sifatida baholaydilar hamda faoliyat samaradorligini shaxsning qobiliyatlariga bog‘lab tushuntiradilar.

Biz o‘z izlanishimizda bugungi kunda talabalar shaxsining kasbiy shakllanishidagi tasavvurlari, kasb tanlash, unga ta'sir etuvchi omillar, kasbiy faoliyat motivlarining darajalari, shaxsiy va kasbiy maqsad, qiziqishlari hamda kasbiy qarorlari nimadan iborat ekanligini aniqlashga e'tibor qaratdik.

Xulosa: Kasbiy yo‘nalganlikka oid ilmiy yondashuvlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, kasb tanlash jarayoni faqatgina shaxsning xohishiga emas, balki uning qobiliyatlari, motivlari, qiziqishlari hamda ijtimoiy muhit ta’siriga ham bog‘liq murakkab psixologik jarayon hisoblanadi. Turli ilmiy nazariyalar kasbiy yo‘nalganlikni turlicha talqin etsa-da, ularning barchasi shaxsning kasbiy rivojlanishi va o‘zini anglash jarayonini markazga qo‘yadi. Kasbiy yo‘nalganlikning to‘g‘ri shakllanishi insonning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati, mehnatga moslashuvi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, ta’lim tizimida kasbiy yo‘naltirish ishlarini kuchaytirish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ularga to‘g‘ri kasb tanlashda ilmiy asoslangan yordam ko‘rsatish zarur. Umuman olganda, kasbiy yo‘nalganlikni rivojlantirish nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham muhim omil bo‘lib, u malakali kadrlar tayyorlash va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.